

SOĞD ESKİ MEKTUPLARI VE BU MEKTUPLARIN; İPEK YOLU, SOĞD, ÇİN VE TÜRK TARİHİ HAKKINDA VERDİĞİ BİLGİLER

THE SOGDIAN ANCIENT LETTERS AND THE INFORMATION THESE LETTERS GIVE ABOUT THE SILK ROAD, SOGDIAN, CHINESE AND TURKISH HISTORY

İbrahim ONAY

Çankırı Karatekin Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri
Fakültesi, Tarih Bölümü öğretim Üyesi
ibrahimonay@karatekin.edu.tr
ORCID: 0000-0001-5277-4807

ÖZ

Geliş Tarihi:
05.01.2025

Kabul Tarihi:
01.03.2025

Yayın Tarihi:
27.03.2025

Anahtar Kelimeler
Soğd,
Eski Mektuplar,
İpek Yolu,
Ticaret.

Keywords
Sogd,
Ancient Letters,
Silk Road,
Trade.

Bu çalışma İpek Yolu ticaretinin önemli unsurlarından biri olan Soğdların, Çin'de oluşturdukları ticari kolonilerin 4. yüzyıl başlarındaki durumunu ve onlara ait "Eski Mektupların" içeriğinin değerlendirilmesini konu edinmektedir. Soğdlar genel olarak Sirderya ve Amu-derya Nehirleri arasında kalan bölgede yaşamaktaydılar. Yaşadıkları coğrafyanın özellikleri nedeniyle ziraat ve ticaretle uğraştıkları bilinmekteydi. Ticaret yapmak için uzun ve zorlu yolculuklar yaptılar ve farklı coğrafyalara ulaştılar. Soğdların, vatanları olan Sogdiana bölgesi dışına çıkarak ticari koloniler kurdukları bilinmektedir. Bu koloniler ile kendi vatanları arasında posta yoluyla iletişim kurdukları anlaşılmıştır. Soğdlara ait "Eski Mektuplar" bununla ilişkilidir. Mektupların yazıldığı tarih konusunda görüş ayrılıkları mevcut olmasına rağmen genel kanaat MS 311-314 yılları arasına ait olduklarıdır. Mektuplarda bulunan isimler, yazarların kimliği, Çin'de yaşayan Soğdlu insan nüfusu hakkında verilen sayılar, ticaretle ilgili olarak bahsedilen ürünler, gerek Soğd gerekse İpek Yolu tarihi için son derece önemlidir. Yine mektuplarda o dönem gerçekleşen siyasi ve askerî hadiselerle dair bilgiler de bulunmaktadır. Mektuplardan birinin Türklerden bahsettiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle Mektuplar, 4. yüzyıl başlarındaki Türk ve Çin tarihi bakımından da önemli ipuçları barındırmaktadır.

ABSTRACT

This study aims to evaluate the status of trade colonies formed by the Sogdians, important elements of the Silk Road trade, in the 4th century and the content of their "Ancient Letters". Sogdians generally lived between the Syr-Darya and Amu Darya rivers. It is known that they were engaged in agriculture and trade due to the characteristics of the geography they lived in. They made long and difficult journeys to trade and reached different geographies. It is known that Sogdians went outside their homeland, the Sogdiana region, and established commercial colonies. It was understood that they communicated between these colonies and their homeland by postal service. The Ancient Letters of the Sogdians are also related to this. Although there are disagreements about the date of writing of the letters, it is widely believed that they belong to the years between 311-314 AD. The names mentioned in the letters, the identity of the authors, the numbers given about the Sogdian human population living in China, and the products mentioned concerning trade are extremely important for both the Sogdian and the Silk Road history. In addition, the "Ancient Letters" contain information about the political and military events that took place at that time. It is understood that one of the letters mentions the Turks. Therefore, the "Ancient Letters" include significant clues regarding the early 4th-century Turkish and Chinese history.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1613517>

Atf/Cite as: Onay, İ. (2025). Soğd eski mektupları ve bu mektupların; ipek yolu, soğd, çin ve türk tarihi hakkında verdiği bilgiler. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 15(1), 510-525.

Giriş

Geçmişte Çin'den başlayan ve Batı dünyasına doğru yol alan ticari yollar, 19. yüzyılın sonlarına doğru bilim adamları tarafından "İpek Yolu" olarak tanımlanmıştır. Bu tarifin isabeti ve yeterliliği konusuna itirazlar olurken, gerekçe olarak ürün çeşitliliği ve güzergâhların farklılığı öne sürülmüştür. Bununla birlikte genel olarak bu ticari rotalarda en aktif tüccar topluluklarından birinin, İranlı bir halk olan Soğdlar olduğu değerlendirilmektedir.

Esasen milattan önceki dönemde, Çin ve batı dünyası arasındaki ticaret konusunda aracı rolü konargöçer topluluklar üstlenmişlerdi fakat bu değiş tokuşun hacmi çok önemli miktarlarda değildi. "Batı Bölgelerinin" Çin tarafından ele geçirilmesinden sonra ticari aktiviteler canlandı ve daha sonraki yüzyıllarda Çin mallarının düzenli tedariki ve Soğdların bilgisi sayesinde ticari gelişme sağlandı. Bu da Soğdların doğu-batı yönündeki ticari ağların hâkimi olmasıyla sonuçlandı (Cosmo, 2009: 204-205). Esasen Soğdlar açısından bu gelişim, asırlar boyu devam eden tarihî ve iktisadi devamlılığın bir sonucu olmalıydı.

Tarihsel açıdan, Soğdların İpek Yolu üzerindeki etkinlikleri konusunda Türklerle kurdukları yakın temasın büyük bir rolü vardır. Akhunlar (IV-VI) ve özellikle Gök-Türk Hakanlığı Döneminde (VI-VIII. yüzyıllar) İpek Yolu'nun önemli bir unsuru haline gelen ve bu ticari ağı son derece başarılı bir biçimde işleten Soğdların tarihsel gelişimini anlamak, Türk tarihi bakımından da kıymetlidir. Soğd ve İpek Yolu tarihi çalışmaları bakımından görülen önemli bir eksiklik, Soğdların MS IV. yüzyıla kadar olan tarihî süreçleriyle ilgili olan kısımdır. Esasen bu zamana kadar olan dönemde Soğdlar, Yuezhilerle yakın ilişkiler kurmuş, onların kurduğu Kuşan Devleti bünyesinde ticari faaliyetler yürütmüş olmalıdırlar. Kuşan Döneminde Soğdlarla ilişkiler konusunda çok bilgi bulunmamasına rağmen, Soğdların İpek Yolu üzerindeki gelişimini anlamak için Kuşan Dönemi ve sonrasındaki sürecin değerlendirilmesi gerekmektedir. Soğdlara ait olduğu bilinen "Eski Mektuplar", IV. yüzyılın başında ticari kolonilerde yaşayan Soğdların tarihi ve yakın ilişki kurdukları Hintlilerle, Çinlilerle ve Türklerle olan temaslarının da anlaşılması noktasında yardım edecek imkânlar sunmaktadır.

Kuşan Dönemi ve Sonrasında Ticari Hayatta Soğdlar ve Hintliler

Eski Çin kaynakları, MÖ II ve I. yüzyıla ait olduğu bilinen kayıtlarında, Fergana'dan An-hsi (Part) ülkesine kadar uzanan geniş sahada ticaretin gelişmiş olduğu bilgisi vermekteydiler.¹ Bu coğrafi alan büyük ölçüde Soğdların yaşam sahası olan Sogdiana Bölgesini de içermekteydi. Esasen Soğd ticaretinin kökeni kesin olarak belirlenememekle birlikte, ticari faaliyetlerinin Ahemeniş Dönemine (MÖ VI - IV) kadar uzandığı düşünülmektedir (Vaissiere, 2005: 20-24). Benzer biçimde Sogdiana bölgesinin hemen yakınında bulunan Baktria bölgesinde de ticaret gelişmişti.

MÖ II. yüzyılın son çeyreğine doğru, daha önce yaşadıkları Kansu bölgesinden göç ederek Sogdiana ve Baktria bölgesine giden ve ticaret konusunda etkinlikleri bilinen Yuezhi'ler ile Soğdların ilişkileri de gelişme imkânı bulmuştu. MÖ I. yüzyılın ortalarında Baktria'da kurdukları Kuşan Devletiyle birlikte gelişmiş bir ticari ağı işleten Yuezhilerin, yaklaşık üç asır süren ve uluslararası ticareti geliştiren bu rolünün, Soğdlar üzerindeki muhtemel etkilerini göz ardı etmemek gerekir. Zira Kuşanlar, kurdukları ticari ağı sadece Doğu-Batı istikametinde değil Güney-Kuzey doğrultusunda da geliştirmişlerdi. Bu bağlamda Kuşanların etkinlikleriyle bağlantılı olarak, Hindistan ve Güneydoğu Asya'ya uzanan ticari ağları da işlettikleri ve bu konuda kısmen Soğdları da kendi hesaplarına kullandıkları düşünülebilir. Zira bu dönemde Soğdların, muhtemelen Kuşanlar vasıtasıyla Hint kültürü ve dinleri ile yakın temas kurduğu, özellikle Budizm'in yayılmasında aktif rol oynadıkları değerlendirilmektedir.

Bununla ilgili olarak; Çin'de bulunan Sogdiana kökenli K'ang chü (MS 187-199) ve K'ang Meng-hsiang (MS 190-220) gibi kişiler, ikinci ve üçüncü yüzyılda Budist metinlerini Çinceye çevirmişlerdir (Walter, 2006: 14) Xinru'ya göre (2011: 58) o dönemler Sanskrit dili ve Budist yazmalar konusunda Hindistan'da yalnızca bir merkez vardı. Bu nedenle en azından bazı Soğdlu tüccarlar, Budizm'i Hindistan'da öğrenmiş olmalıydı. Bu insanların yolları Çin'e düştüğünde, burada hem pratik yapmışlar hem de bu dini vaaz etmişlerdi. Dolayısıyla bu süreç, bazı Soğdların Hindistan'daki ticaret ve dini eğitimleriyle ilgili olmalıydı.

¹"[Ta-] yüen [Devletinin] batısından An-hsi Devletine kadar değişik diller konuşulmasına rağmen genellikle bu diller birbirine benzediğinden bu çevredeki insanlar birbirini anlayabiliyordu. Halkın hepsinin gözleri çukurdu, çoğu sakallı ve bıyıklıydı. İyi ticaret yaparlardı, bir shu için sıkı pazarlık ederlerdi." (Onat, 2012: 41; Ögel, 2015: 436).

Özellikle Budizm çağında, Partlar ve Soğdlar gibi İranlı tüccarlar, Hindistan-Çin ticaret yolunda baskın idiler. Yine bunlar, MÖ II. yüzyıldan itibaren ve miladi çağların erken dönemlerinde de İran ve Merkezi Asya'nın değişik parçalarında hâkim idiler. Kızıl Deniz bölgesine Hint ve Çin mallarını götürmek konusunda da Romalı tüccarlarla rekabet halindeydiler. Fakat MS II. yüzyılda yani Kuşan çağında, Soğdlular ve kısmen Hintli tüccarlar etkilerini giderek artırdılar (Dale, 2009: 86). MS 311-314 yılına tarihlenen Soğdlulara ait “Eski Mektuplar”, Çin ile Soğdlu beylikler ve Baktria arasındaki ara istasyonlarda var olan gelişmiş ticaret hakkında bilgi vermekteydiler. Esasen bu konuda Kuşan döneminde önemli gelişmeler yaşanmıştı. Bu durum, bu yolların tüccarlar tarafından tercih edilmesinin, sadece bölgenin ticaret için tek fiziki rota olmasıyla ilgili olmadığını, Merkezi Asya'daki coğrafik ve politik düzenin de ne kadar önemli olduğunu göstermekteydi (Frye, 1998: 156). Bununla birlikte MS III. yüzyılın ortalarına doğru Kuşan arazisinin kuzey bölümünün Sasani İran'ı tarafından ele geçirilmesi, İpek Yolu ticaretindeki siyasi desteği olumsuz etkilemişti.

Zira Kuşanların yıkılmasından sonra hükümet tarafından desteklenen ve korunan uzun mesafe ticareti, ya güvenilmez bir duruma gelmiş veya bazı bölgelerde tamamen ortadan kalkmıştı. Yine de şiddet ve çatışmanın ortasında dahi İpek Yolu ticareti yaşamaya ve gelişmeye devam etti. İmparatorluklar çökerken, çöl rotası üzerinde bulunan vahalar içerisinde yer alan kasabalar ve büyük şehirler gelişti. Buralarda derin kuyular kazarak suyu elde etme ve bunları kanallar vasıtasıyla ziraat alanlarına taşıma bilgisi de gelişmişti. O zaman bu vahalar, büyük şehirlerin oluşumunu ve ticari seyahatlerin artmasını destekledi (Xinru, 2010: 63). Yine Kuşanlar hâkimiyet alanlarının güney bölümünü, yani orta ve aşağı Ganj düzlüğünü yerli Hint rejimi olan Gupta Hanedanlığına kaybettiklerinde sadece siyasi değil iktisadi değişimler de yaşandı. Zira Kuşan Devletinden farklı olarak Gupta ekonomisi ticaretten ziyade ziraata dayanıyordu (Xinru, 2010: 84). Bu nedenle Soğdlar, geçmişte Kuşanların içinde yer aldığı ticari ağın üst bölümünde yani özellikle İpek Yolu rotalarında daha aktif olmaya başladılar. Bu durum zamanla bu bölgelerde ticari kolonilerin gelişmesine imkân sağladı.

Soğdlular, Doğu Türkistan ve Çin arasındaki ticari rota üzerinde bulunan şehirlere ve kasabalara yerleştiler. Curtin bunları; “ticari diaspora” olarak adlandırmaktadır. Bu tabir, tüccar toplumların ticari ağın var olduğu rota boyunca mevcut olan şehir ya da kasabalarda azınlık olarak yaşamalarını tarif etmektedir (Skaff, 2003: 481). Soğdların özellikle Doğu Türkistan ve Çin içlerine doğru giden güzergâhlardaki kolonileşme faaliyetlerine benzer biçimde, diğer milletlere mensup tüccarların da İpek Yolu üzerindeki etkinliği anlaşılmaktadır.

Soğdlara ait “Eski Mektuplar”, Hintli tüccarların Loulan'da (Kiroren) bulunduğu dair işaretler barındırmaktadır (Dale, 2009: 86-87). Böylece Soğdlu ve Hintli tüccarlar Merkezi Asya'nın doğusunda ticari koloniler kurmuşlardı. Hintliler, İpek Yolu'nun güney kolu boyunca; Yarkent, Hotan gibi doğuya uzanan güzergâhlarda etkin iken, Soğdlar daha çok Kuça ve Turfan gibi kuzey rotasında aktif oldular. Zamanla Soğdlar çok daha etkin hâle geldiler fakat Hintlilerin pek çoğu yerel nüfus tarafından absorbe edildi (Frye, 1998: 156). Bu bağlamda kendi ülkeleri dışında yerleşen ve buralarda ticari koloniler kuran Soğdların yaşamı ve diğer milletlerle ilişkileri hakkında da bilgi veren en eski kaynaklardan biri “Soğd Eski Mektupları” olmuştur.

Soğd dili uzmanları, bu mektupların verdiği bilgiler konusundaki çalışmalara devam etmektedir. Bu bilgiler Soğdların 4. yüzyıl başındaki hayatlarına dair ışık tutacaktır (Xinjiang, 2013: 63). Mektupların niteliği ve içerisindeki bilgilerin değerlendirilmesi konusunda, ülkemizde de son yıllarda bilimsel çalışmalar yapılmıştır.²

Soğd Eski Mektuplarının Bulunması ve İçeriği

“Eski Mektuplar”, Soğdlar hakkında elle yazılmış bulunan en eski belgelerdendir ve Çin kâğıtları üzerine yazılmış Soğd Mektuplarını ifade eder (Livshits, 2008: 289-290). Soğdlara ait bu mektuplar, 1907 yılında Sir Aurel Stein'in ikinci keşif seferi sırasında Doğu Türkistan'da, Dunhuang yakınlarında bulunmuştur (Harmatta, 1979: 157-159). Mektuplar, Çin sınırlarındaki XII. Gözetleme Kuleleri'nin yakınında bulunmuştu. Bu kule, Dunhuang'ın batısında “Yeşim Taşı Kapısı” yakınlarında konumlanmıştı. Geçmişte buranın askeri garnizonu, Dunhuang ve Loulan (Kiroren) arasındaki İpek Yolu'nun bu bölümünü korumakla görevli idi (Livshits, 2008: 289-290). Burası Dunhuang'ın batısındaki kompleksde, “Yeşim Taşı Kapısı'nın bir parçasını oluşturuyordu. 5 Soğd Eski Mektubu, diğer parçalarla birlikte gözetleme kulesinin harabelerinde bulundu (Grenet vd., 1998: 91). Esasen

² Bununla ilgili olarak bkz. Gamze Özdemir, *Türk Soğd ilişkileri*. (2019). (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi); Başak Kuzakçı (2022). *Soğd Türk ilişkileri (V-VIII. Yüzyıllar)*. [Doktora Tezi, Yeditepe Üniversitesi].

Stein, bu ikinci keşif seferleri sırasında Dunhuang çevresindeki gözetleme kuleleri etrafında, İpek Yolu ticaretiyle ilgili başka önemli kalıntılar da bulmuştu.

Soğdlarla ilişkili metinler olan “Eski Mektuplar”, Kansu koridorunda yaşayan Soğdlar tarafından, batıda bulunan Soğdlara yazılmış metinlerdi (Skaff, 2003: 481). Eski Mektuplar oldukça önemliydi çünkü İpek Yolu tüccarları tarafından bizzat kaleme alınmışlardı. Mektupların anlattığına göre; Soğdların anavatan dışında yaşayan toplulukları yani diasporası; tüccar, çiftçi, hatta arazi kölesi olarak, kaos yıllarında dahi barış içerisinde yaşamaktaydılar. Soğdlar, Çin ile olan uzun mesafeli ticaretin bir parçası idiler (Hansen, 2012: 120). Mektuplar, Batı Jin Hanedanlığı'nın sonunda yazılmıştı (MS 312) ve bu dönemdeki İpek Yolu ticareti hakkında gerçek bilgiler sunmaktaydı. Öyle ki Soğd mektuplarının bir kısmı; Liang-chou ve Dunhuang'daki Soğdlu tüccarların, Semerkant'ta bulunan yüksek rütbeli kişilere yazdıkları metinlerdi (Xinjiang, 2013: 63).

Livshits'in ifadeleriyle; sanıyoruz ki mektuplar bir çantanın içerisine konulmuş ve ulaştırılacak kişi tarafından doğudan batıya doğru uzanan yol boyunca ya kaybedilmiş ya da atılmıştı (Livshits, 2008: 289-290). Xinjiang'a göre (2013: 63) Dunhuang yakınlarındaki büyük duvarın altında bilinmeyen bir nedenle gömülmüşler, Williams'a göre ise posta çantasının içindekiler Çin'den batıya doğru yapılan yolculuk esnasında kaybedilmiş, Harmatta'ya göre ise mektuplara Çinli askeri görevliler tarafından güvenlik gerekçesiyle el konulmuş olabilirdi (Walter, 2006: 1).

Mektuplardaki kayıtlardan; en azından iki tanesinin Dunhuang'da ve bir tanesinin de Guzang'da yazıldığı anlaşılmaktaydı (Xinjiang, 2013: 63). Mektup I ve III'ün yazarı aynı kişi idi. Bir bayandı ve Dunhuang'da yaşamaktaydı. Mektup V' in yazarı kesinlikle Guzang'da yaşamaktaydı. IV. Mektubun nerede yazıldığına dair herhangi bir ipucu bulunmamaktaydı (Grenet vd., 1998: 102).

II. IV. ve V. Mektuplar iş ile ilgili bilgiler içermekteydi. Bunları, Soğdlu tüccarların kendi ortaklarına yazdıkları anlaşılıyordu ve içerisinde Çinlilerle yapılan anlaşmalar, pazarlıklar da vardı (Livshits, 2008: 289-290). II. Mektup kahverengi ipeğe sarılmış ve kıyafetten kaba bir zarfa konmuştu. Adres Semerkant idi. Yani Dunhuang'ın yaklaşık olarak 3800 km batısı işaret ediliyordu (Xinjiang, 2013: 63).

Bu mektuplar, fiili olarak ticari bir ağı Semerkant temelinde var olduğunu ve bu ağa ait şubelerin de Çin'e giden ana terminaller üzerinde dağılarak bulunduğunu göstermekteydi. Başkent Luo-yang da bu ticari ağa dâhildi (Cosmo, 2009: 204-205). Yine, Soğdlu tüccarların kervanlarının Liang-chou temelli yapıldığını ve doğuda Luo-yang ile batıda Dunhuang arasında ticari operasyon icra ettiklerini göstermekte idiler. Soğdlar uzun mesafeli ticarete özelleşmişlerdi. Ürünleri arasında; altın, misk, biber, kâfur, keten ürünler, tahıllar ve Çin ipeği bulunmaktaydı (Xinjiang, 2013: 63). Anlaşılan Soğd ticari kolonileri Çin sınırlarında ve şehirlerinde bulunmaktaydılar. Mektuplardan anlaşıldığına göre; IV. yüzyılın başlarında; Dunhuang, Jiuquan, Guzang, Lanzhou ve Luo-yang'da olmak üzere en azından beş bölgede Soğd toplulukları mevcuttu. Soğdluların Eski Mektupları II, bu kolonilerin ya da yerleşimlerin büyüklüğü konusunda fikir veren tek kaynaktı (Skaff, 2003: 481).

I. ve III. Mektuplar: Mewnai'nin Mektupları

I. ve III. Mektup transkribe edildiğinde, “Mewnai” adında bir kadın tarafından yazdırıldığı anlaşılıyordu. O, kocası Nanai-dhat tarafından Dunhuang'da terkedilmişti (Livshits, 2009: 290). Kadın, Soğdlu bir tüccarın eşi idi (Williams, 2001: 169). Acil yardım talep ediyordu (Grenet vd, 1998: 102). Kocasını tarafından buraya terk edilmiş ve onun borçları yüzünden sıkıntı içerisindeydi (Hansen, 2012: 118).

I. Mektup, kadının annesi “Catis”e gönderilmişti. III. Mektuptaki hitabe Shayn (Sen) namına yazılmıştı. Sen, Mewnai ve Nanai-dhat'ın kızıydı. I. Mektupta tarih yoktu. III. Mektup Soğd takviminin 10. ayının 3. gününde yazılmıştı, bu da 313 ve 314'ün Nisanına uygun gelmekteydi (Livshits, 2009: 290-291). Bu Mektuplar, kadının kocasına ve kendi annesine gönderilmişti. Tam da Çin merkezi yönetiminin yıkıldığı, savaş ve kıtlık sonrası zamanlarında yazılmıştı. Bir zamanlar iyi işler yapan ve “özgür kadın” olan Mewnai, Çinlilere hizmetçi olmuş ve onun kızı olan Shayn; III. Mektuba bazı notlar eklemiştir. Shayn'ın, çalıştığı eve ait olan evcil hayvan sürülerini gözettiği anlaşılmaktadır (Williams, 2001: 169).

I. Mektupta Mewnai yardım sağlamak için, anavatanından uzakta yaşayan Soğdların müracaat ettiği bir erkeğe, daha sonra da müşavir- danışmana başvurmuştur (görünüşe göre resmî olarak vergileri toplayan kişi); kocası ile

ilgisi bulunmakta olan üçüncü adam ise görünüşe göre onun iş ortağıdır. Bu kişilerin hepsi de ona yardım etmeyi reddetmiştir çünkü bu onların değil kocasının zorunluluğudur. Sonunda Mewnai, tapınak rahibine başvurmuştur. Bu şahıs ona yolculuk için deve ve yardımcı erkek, yani ona eşlik edecek kimse sağlayacağına dair söz vermiştir (Hansen, 2012: 118). Kısaca I. Mektup kocası tarafından terk edilmiş bir kadının yaşadığı yerdeki zorluğu ve bunu çözmek için başvurduğu kişilerle, onların kendisine sunduğu çözüm yollarını içermektedir. Bu mektupta Mewnai'nin kendisini “özgür kadın” olarak tarif ettiği görülmekte ve başvurduğu rahibin onun güvenli bir şekilde ayrılabilmesi için sağladığı güvence hakkında bilgi bulunmaktadır. Böylece Mektuptan; Soğdlu tüccarların geride bıraktıkları ailelerinin, zor durumlarda kaldıklarında yardım için başvurabileceği bazı konsey üyelerinin olduğu anlaşılmaktadır (Özdemir, 2019: 67-68).

III. Mektup ise Mewnai'in eşi Nanai-dhat'a gönderilmiştir (Livshits, 2009: 290-291). Bu mektupta Mewnai, gönderdiği mektuba cevap vermediği ve ona para göndermediği için kocasından şikâyetçidir (Williams, 2001: 169). Mektuplardan anlaşıldığına göre; Mewnai ve kızı Shayn, üç yıl Dunhuang'a bağlı kalmışlar, burada sıkışmışlardır. Mewnai kervanlarla buradan ayrılmak için beş kez fırsat bulmuş fakat yolculuk için yeterli parası olmadığı için bunu gerçekleştirememiştir. Mewnai kocasına duyduğu kızgınlığı mektubunda dile getirir: “ben senin emirlerine uydum ve Dunhuang'a geldim, annemin ve erkek kardeşimin emirlerini, uyarılarını dikkate almadım. Kesinlikle tanrılar, senin emirlerini yerine getirdiğim gün bana kızdı. Senin eşin olmaktansa bir köpeğin veya domuzun eşi olmayı tercih ederdim” (Hansen, 2012: 118).

II. Mektup

Eski Mektuplardan üç tanesi Soğdlu tüccarların yaptıkları ticari konulardan bahsetmektedir. Bunlarda; keten, kaba pamuklu kumaş, ipek, maske, baharat, kâfur, buğday, deri ve altın objelerin satın alınmasından bahsedilir. Bunların bedeli olarak gümüş paralar verilmektedir. Bunların ağırlık ve değeri, Merkezi Asya'da aynı dönemdeki diğer paralara veya Çin bronz paralarına uygun orandadır (Livshits, 2009: 290).

II. Mektuptaki esas konulardan biri ticari meselelerdir fakat bununla da sınırlı değildir. Mektup II, Soğdlu zengin iş adamının bir temsilcisi tarafından yazılmış olup; ticari aktivite, Çin'in genel durumu ve yaşanan politik gelişmeler hakkında da bilgi vermektedir (Harmatta, 1979: 157-159). Bu Mektup Nanaivandak tarafından, bulunduğu yere 2.000 milden fazla mesafede yer alan Semerkant'taki iki ortağına hitaben yazılmıştır. Mektubu yazan kişi, batı Çin'de, belki de Jincheng'de yerleşik bir Soğdlu tüccardır (Kuzakçı, 2022: 112). Zira Nanaivandak, yani II. Mektubun yazarı, aktif oldukları rotayı yazarken Dunhuang'dan (kendisi burada yaşamıyor aslında, buraya bir temsilci gönderdiğini söyler.) Jincheng'e kadar olduğunu söylemektedir. Sonra da buradan Çin'e temsilci gönderildiği yazar. (Kervanlarla “Guzang'dan) Bu da Nanai-vandak'ın burada yani Guzang veya Jincheng'de yaşadığını göstermektedir. Jincheng ise Guzang ve Çin arasında bulunan bir ticaret yeridir (Grenet vd., 1998: 103).

Nanai-vandak mektubunda selamlama ifadelerinden sonra, Çin'deki mevcut kötü siyasi durum hakkında bir rapor ve Çin şehirlerindeki temsilcilerinden ve ortaklarından aldığı haberleri anlatmaktadır. Ayrıca İmparatorun başkentten kaçması hadisesi ve Ye şehrinin yağmalanmasına neden olan şiddetli kıtlık vakası, mektupta anlattığı diğer olaylardır (Kuzakçı, 2022: 112).

Mektupların Tarihi Meselesi ve II. Mektubun Önemi

Mektupların yazım tarihi hakkında çeşitli fikirler öne sürülmüşse de günümüz bilim adamları büyük ölçüde MS 311'den sonra yazıldıklarını düşünmektedirler (Grenet vd.,1998: 91).

Esasen Mektupları bulan kişi olan Aurel Stein, bu mektupların MS 105, 137 veya 153'de yazılmış olabileceğini düşünmüştü. Henning ise bu mektupların 4. yüzyılın başlarında yazıldığını değerlendirdi (Henning, 1948: 601). Mektupların yazı karakteri bakımından Soğdcanın MS 105 ve 400 yılları arasındaki gelişimine uygun olduğunu belirten Henning'e göre; mektupların içeriği bu limiti biraz daha daraltmak konusunda yardımcı oluyordu. Biz Soğdların Çin'e giden yollarda ve Çin'de kolonileri ne zaman kurduklarını tam olarak bilemiyoruz. Muhtemelen bu durum, kâğıdın bulunmasından önceki bir dönemde gerçekleşmişti ve bu koloniler en azından X. yüzyıla kadar da varlıklarını buralarda devam ettirmişlerdi. Hiç şüphesiz Sogdiana'nın tüccar prensleri ve Dunhuang veya Guzang'daki diğer kolonistler, uzun zaman boyunca vatanları olan Semerkant ve Buhara'ya mektuplar

gönderiyorlardı. Mektuplar; sıkıntılı zamanlardan ve postacılık yani gönderimle ilgili zorluklardan bahsediyordu. Ayrıca; hammadde fiyatları, gümüşün değerinin döviz değişimi, aileleri hakkında yeni haberler, arkadaşları hakkında dedikodular da mektuplarda bahsedilen diğer konular arasındaydı (Dale, 2009: 86-87). Henning'e göre; buradaki eski dil, kullanılan ideogramlar sonraları Soğdcadan kaybolmuştu. Mektuplarda; Budizm ve Manihaizm hakkında atıf da yapılmamıştı. Diğer taraftan eski İran inancına dair izler ve özellikle Tanrıça Nanai hakkında işaretler vardı. Yine mektuplar içerisinde Çinli aile isimlerinin yer almaması, görünüşte Shan shan'ın Hintlileri ile Soğdların kültürel ilişkilerinin bulunması gibi hususlar değerlendirildiğinde, mektupların II. ve IV. yüzyıllar arasında yazıldığını düşündürüyor fakat yine de veriler kesin tarihi belirlemek konusunda yetersiz kalıyordu (Henning, 1948: 602-604).

Neticede ise "Eski Mektuplar", W.B.Henning tarafından MS 312-313 yıllarına tarihlendirildi. Bu konuda özellikle II. Mektup esas alınarak bir tarihlendirme yapılmıştı. Zira bu mektup içerisinde, Çin'de o dönemde meydana gelen olaylar hakkında bilgiler bulunmaktaydı. Burada Hunlarla yapılan bir savaş söz konusuydu ve buna göre batı başkenti Luo-yang alevler içindeydi. Luo-yang ve Ye şehirlerinin yıkımı ile birlikte İmparatorun da kaçıışı söz konusuydu. Henning bu mektupların şehir olan Ye'nin ve başkent Luo-yang'ın Hunlar tarafından 307-311 yıllarındaki ele geçirilişlerinden sonra yazıldığını kanıtladı (Livshits, 2009: 290). Diğer bilim adamları da büyük ölçüde bu görüşü kabul ettiler. Grenet, Williams ve Vaissiere'ye göre de I. ve III. Mektuplar 313 ve 314 yılları arasında yazılmıştı (Grenet vd., 1998: 102). Mektuplar Soğdların IV. yüzyıl başındaki hayatları hakkında bilgiler içermektedir (Xinjiang, 2013: 63). Mektup V'de IV. yüzyılın başlarındaki Soğd ticareti hakkında eşsiz bilgiler vermektedir (Grenet vd., 1998: 101). Dolayısıyla, Mektuplar konusunda genellikle Henning'in tarihlendirmesi kabul edilmekle birlikte, farklı olarak J. Harmatta (1976) "Eski Mektupların" tarihini MS 196 yılı olarak niteledi (Livshits, 2009: 290). Tarihlendirme konusunda II. Mektup çok önemlidir.

II. Mektupta Bahsedilen Askeri ve Siyasi Olayların Tarihlendirilmesi

II. Mektup ticari faaliyetler hakkında bilgi vermesine rağmen, Çin'in siyasi ve askeri durumu ile Çin'deki yabancıların hayatı hakkında da bilgi vermektedir. En önemlisi bu mektup olayların zamanı hakkında ipuçları barındırmaktadır. Burada geçen ifadelerde; son imparatorun, söylendiğine göre Luo-yang'dan kaçtığı, sarayının ise yakılıp, şehrinin de yok edildiği söylenmektedir (Hansen, 2012: 117).

Peki tarihte Luo-yang ne zaman yok olmuştu? Henning'in tarifleriyle; Luo-yang tarihte belki birden çok defalar yıkıma uğramış ve felakete sürüklenmişti. Fakat Luo-yang'ın MS 105 ve 153 yılları arası bunları yaşamadığını biliyoruz. Luo-yang'ın geçmişte felakete uğradığı dönemler (MS 105 ile Tang Hanedanlığı öncesi dönemde) üç kez olmuştur. Bunların her birinde de süreç sonunda hanedanlığın yıkılışı izlenmiştir. MS 190'da Sonraki Han, 311'de Batı Jin ve 530-532-534-535' de Kuzey Wei Hanedanlıkları için de aynısı olmuştur. Fakat bu tarihlerden sadece bir tanesi Eski Mektuplarla ilgili olmalıdır (Henning, 1948: 605-607).

Henning, döneme dair bilgiler göz önüne alındığında hiç duraksamadan VI. yüzyılı bu seçeneklerden çıkarmış MS 190 ve 311 yıllarına dair seçenekleri düşünmüştür. Burada da seçim yapmak kolaydır çünkü MS 311 yılında Luo-yang'ı elinde tutan güç olan Jin Devleti, Hiung-nu'lar (Hunlar) tarafından yok edilmiştir. Soğd Mektupları içerisinde Hunlardan bahsedilmiş ve onların Çinlilerin düşmanı olduğu söylenmiştir.

II. Mektupta geçen ifadeler;

11-12-13 "İmparator – onun açlıktan, kılıktan dolayı Saraydan kaçtığı söyleniyor, Onun kuvvetlendirilmiş sarayı ve kuvvetlendirilmiş, takviye edilmiş şehri ateşe verildi. Evler yakıldı ve şehir yok edildi. Saray artık yok".

17.. "O zaman Efendim, Biz onların kalıp kalmayacağını veya Çinlilerin onları, Hunları çıkarabileceklerini bilmiyoruz. Khumdanı ve diğer yerleri işgal ettiler. Ve.....Thurwanda yüz soylu adam, Semerkanttan..... (Kacan) 40 ..adam.... sonunda; 37-38. Onlar Saraya vardığı zaman..., Hintliler ve Soğdlular orada, hepsi açlıktan öldüler. O zaman Nasyan'ı, Thurwan'a gönderdim" şeklinde bitmektedir (Henning, 1948: 605-607).

Eski Soğd Mektuplarında Chang'an'dan Kumdan diye bahsedilir. Bu fonetik transkripsiyon farklılığından kaynaklanır. Çinliler Xianyang'daki merkezleri MÖ 200 yıllarında terk etmişler ve merkez Chang'an olmuştur (Vaissiere, 2005: 22-23).

Belirttiğimiz üzere; tarihte Luo-yang'a olan büyük saldırılar MS 190, 311 ve 535 yıllarında gerçekleşmişti. Pek çok bilim adamı, II. Mektubun 311 yılı olaylarını refere ettiğini ve 313 ya da 314'te yazıldığını kabul etmektedir.

Mektubun yazarı da işgalci ordusu olarak Hunlara vurgu yapar. Zira onların lideri olan Shi Le (274-333) Hiung-nu'lara (Hun) mensuptur (Hansen, 2012: 117). Dolayısıyla Soğd Eski Mektupları, Çin'in ve Türklerin siyasi ve askeri tarihi hakkında da kıymetli bilgiler içermektedir.

Böylece II. Mektup, Hun (Soğdca “xwn”) ve Çinliler arasındaki korkunç bir savaştan bahsetmektedir (Walter, 2006: 1). Çin kaynaklarında yazılan biçimi Soğd “Xwn” dir (belki MS IV. yüzyıl başlarında; sonraki Soğdca biçimidir *qwm*) (Golden, 2002: 46). Soğd Eski Mektupları II içerisinde; 14, 16, 17 ve 18. satırlarda ve parçalı Mektubun 5. satırında, ayrıca Kuzey İndus Yazıtlarındaki bazı isimlerin önünde gördüğümüz “xwn” ifadesi, Hiung-nu yani Hunlarla ilişkilidir (Kuzakçı, 2022: 136).

II. Mektup ve Türk Tarihiyle İlişkisi

Mektup II' de bahsedilen bu büyük felaket MS 311 yılında gerçekleşmiştir. Başkent Luo-yang, ordu tarafından terk edilmiş ve Hunlar tarafından ele geçirilmişti. İmparator buradan ayrılmak istedi fakat fırsatı kaçırdı. 13 Temmuz'da Luo-yang'da fırtınalar koparıldı. İmparator Huai-di, Chang'an'da yeniden kuvvetleneceğini ümit ediyordu ve bu nedenle kaçmaya çalıştı ama hemen yakalanarak Pin-yang'a götürüldü. Sarayı yakılmış, şehri ise boşaltılmış ve tamamen yıkılmıştı (Henning, 1948: 612-613). Dolayısıyla mektubun yazarı olan Nanai-vandak'ın hadiseleri anlatımını Çin yıllıklarındaki veriler ile karşılaştırarak, bu dramatik olayların MS 307-311 yılları arasında gerçekleştiği anlaşılmaktadır (Kuzakçı, 2022: 112).

Esasen bu yıkım Henning'in belirttiği gibi Hunlarla ilgilidir fakat o dönem Hunların lideri Shi Le değil, Önceki Zhao Devletinin kurucusu Liu Yuan –hai'dir ve başkent Luo-yang'ı ele geçiren kişi de onun oğludur. Bu yönüyle Soğd Eski Mektupları, geçmişte Çin'e doğru göç eden ve buralarda yerleşen çeşitli Hun (Türk) topluluklarının tarihi hakkında önemli bilgiler içermektedir.

Bahsedilen Liu Yuan-hai, Çin'de Shaansi ortalarında bir yer olan Hin-hing' den Mao-tun (Mete) evladından bir Hiung-nu (Hun) idi (Eberhard, 1942: 3). Ataları, resmî hanedanlık kayıtlarına göre Mao-tun'un (Mete) soyundan gelmekteydi. Erken dönemlerde Hanların ünlü ataları, imparatorluk evinden bir prensesi Mao-tun (Mete) ile evlendirmişlerdi. Bu suretle onunla kan bağıyla birleşmiş olmuşlardı (Honey, 1990: 617). Hiung-nuların eski meşhur asil kabilesine ve hükümdar ailesine mensup olması, ayrıca büyük bir teşkilatçı olması onun itibarını artırmıştı (Eberhard, 2007: 1378). O dönem Çin'deki istikrarsızlığı gören ve bunu değerlendiren Liu Yuan –hai bir bağımsızlık hareketi başlatmış ve Çin'de kendi devletini kurmuştu.

Sonraki süreçte Liu Yuan-hai, oğlu Liu Cong'a başkent Luo-yang'a saldırmak üzere emir vermiş fakat saldırılar istenilen sonuca ulaşmayınca, uygun zamanı beklemek için geri çekilmişlerdi. Bu esnada Liu Yuan-hai ağır bir hastalığa yakalandı ve Luo-yang'ın fethedildiğini göremeden öldü (Kara, 2015: 8). Hunlar, peş peşe askeri başarılar elde ediyordu ve Jin imparatoru askerlerini 20'den fazla kez yenilgiye uğratmışlardı. Böylece 30.000'den fazla asker öldürülmüş ve Luo-yang şehri de kuşatma altına alınmıştı. Bu durumda Jin imparatoru Huai-di, Luo Nehri (Luo shui) üzerinden güneye doğru kaçmak için kayıklar hazırlattı ise de Hun askerleri bu kayıkları ateşe verdiği için isteğini gerçekleştiremedi. Kuşatılmış Luo-yang'da artık açlık başlamış ve saray mensupları ise şehri terk etmişlerdi. Hun askerleri artık hiçbir engelle karşılaşmadan şehre girdi ve yağmalamaya başladılar. Hunlar, öldürülen Çin soylularının cenazelerini Luo Nehri'nin kenarına yığdılar. Bunların üzerini de kum yığınları ile örterek bir “Zafer tepesi” inşa ettiler. Esir alınan İmparator Huai-di ve karısı ise Pin-yang'a gönderildi (Kara, 2015: 10). Böylece Mektupların yazıldığı dönem, Çin tarihi açısından politik istikrarın olmadığı, bölünmelerin yoğun olarak yaşandığı bir zamana denk gelmekteydi. Bu dönem Çin'deki Soğd diasporası için de istikrarsız ve güvenilmez bir süreci ifade etmekteydi. Zira Jin Hanedanlığı'nın başkenti Luo-yang'ın 311 yılındaki yıkımından sonra bazı Soğdlular açlıktan ölmüştü (Skaff, 2003: 481).

Yine de J. Harmatta, Mektuplar üzerinde çalışan Henning'in, Çin kaynaklarında da çok iyi bilinen 311 olayları, yani Hunların Çin başkenti Luo-yang'ı ele geçirmesi ve Çin imparatorunu esir alarak götürmesi bilgisi üzerine hiç duraksamadan karar verdiğini ve kendisinin bu konuda şüpheleri olduğunu belirtti (Harmatta, 1979: 157-159).³ Fakat Harmatta'nın aksine genel olarak kabul gören görüş bu mektupların IV. yüzyılın başlarına ait olduğu şeklindedir.

³ Harmatta'ya göre; bu husustaki başlıca konulardan biri, MS 312 yılına ait Loulan (Kiroren) yakınlarında bulunan dokümanların ve bunlar üzerinde kullanılan tekniklerin Eski Mektuplar'da kullanılan tekniklerden çok daha geç bir döneme ait olmasıdır. Diğer bir husus Çin

II. Mektupta Geçen Soğd Kolonileri ve Ticari Ağ

Mektuplar Çin’de yaşayan ve özellikle ticaretle uğraşan Soğdların varlığı ve iktisadi hayatları hakkında önemli bilgiler barındırmaktaydı.

Eski Mektup II, Sogdiana’daki zengin tüccarların Doğu Türkistan ve Çin’deki temsilci veya temsilci vekilleri ile olan ilişkilerini göstermekteydi (Skaff, 2003: 509). Zira IV. yüzyılın başlarında Soğdlu ticaret şirketleri ve ortaklıkları, Çin’in kasaba ve şehirlerinde geniş bir dağılım göstermişlerdi. Bununla ilgili olarak “Eski Mektuplar”, “Semerkantlı yüz soylu-özgür adamdan” bahsetmekteydi. Bunlar şehirde kalıyordu fakat isimleri zikredilmemekteydi. Cucan’da ise kırk Soğdlu bulunmaktaydı. II. Mektup, Semerkant’a gönderilmek üzere yazılmıştı (Livshits, 2009: 290). Yani, menzili Guzang ile Semerkant arasındaydı ve bu da yaklaşık olarak 3700 km’ye işaret etmekteydi (Grenet vd., 1998: 101). Böylece Mektup II, Soğdların, Doğu Türkistan ve Çin içlerinde yerleşerek koloniler kurduklarını açıkça göstermekteydi. Yine bu Mektup, Soğdların ticari faaliyetleri konusunda bilgi verilen adres olarak Sogdiana’nın en önemli şehri ve merkezi olan Semerkant’ı işaret etmesi yönüyle de anlamlıdır.

Mektuptan anlaşıldığı üzere; Çin’deki Soğd kolonileri büyük bir güce işaret etmekteydi. Dunhuang’da Semerkant kökenli 100 soylunun varlığı, buradaki toplam Soğdlu nüfusun 1000 kişi kadar olduğunu düşündürmektedir (Kuzakçı, 2022: 165). Bu durum ise, o dönemde Soğd ticari ağının gelişmiş olduğunu göstermektedir. Zira Mektuplardan öğrendiğimize göre Soğdlu koloniler o zamanlar Çin’in önemli kentlerinde hazır bulunmakta idiler. Bunlar; Dunhuang’dan, Liyang, Jiuquan, Guzang ve Jincheng, Chang’an, Luoyang, Nanyang ve Huaiyang idi. Bunlar içindeki pek çok Soğdlu, soylu idi fakat aralarında yarı özgür insanlar da vardı. Bu insanlar Sogdiana’daki sahiplerinden, tüccarlar vasıtasıyla alınmış idiler ve kârdan veya faizden pay verilir (Harmatta, 1979: 165).

Yine Mektup II ve diğer mektuplardaki ifadelerden, ticareti yapılan pek çok ürün hakkında da bilgi sahibi olunmaktadır. Bunlar: çeşitli türlerde ipekler, kenevir kumaşlar, halı, parfümeri ürünleri, miskler, pirinç şarabı, kâfur, kokulu reçineler, ilaçlar şeklinde sayılabilir (Harmatta, 1979: 165).

II. Mektuptaki Soğd-Hintli Yakınlığı ve Ticari Ağ

Eski Mektuplar, Soğd ticari ağının ulaştığı yerlerde, Hintlilerle olan temaslara dair de izler barındırır. Zira II. Mektupta şu ifadeler bulunmaktadır: *37-38. Onlar Saraya vardığı zaman..., Hintliler ve Soğdular orada, bepsi açlıktan öldüler. O zaman Nasyan’ı, Thurwan’a gönderdim*” (Henning, 1948: 605-607).

Yine Mektuplarda geçen Catis (Mewnai’nin annesi) ismi Hintce bir isimdir. Bu isim III. yüzyıla ait Prakrit dokümanlarında da görülmektedir (Livshits, 2009: 290-291). Henning’ de Eski Mektupların tarihini belirlerken, Soğdlarla, görünüşte Shan shan’ın Hintlileri arasında kültürel ilişkilerin bulunması hususunu dikkate almıştır (Henning, 1948: 602-604). Zira Eski Mektuplar, Hintli tüccarların Loulan’da (Shan shan) bulunduğu dair ipuçları barındırmaktadır. Bu dönemde Taklamakan Çölü’nün kuzey doğusunda Hintli tüccarların Soğdlu tüccarlarla iş birliği içerisinde oldukları bilinir (Dale, 2009: 86-87).

Shan shan, İpek Yolu ticareti ve Hintlilerin varlığı bakımından önemli bir lokasyondur. Esasen Lobnor Gölü’nün güneyindeki Shan shan beyliği, “Güney yolu” ile Hindistan ticaretinin tek giriş ve çıkış kapısı konumunda olduğundan, milattan sonraki dönemlerde bu bölgelerde Hint kolonileri ile kültürünün yerleşerek geliştiği görülmektedir. Bu gelişme Budizm’in bölgede yayılmasında da önemli bir rol oynamıştır. Bu da Çarklık bölgesindeki beylerin, Hindistan köklü adlar kullanmaya başlamasına neden olmuştur (Ögel, 2015: 423-424). Belirttiğimiz gibi, Soğd ve Hintliler arasındaki bu ticarî-sosyal yakınlaşmanın sebeplerinden birini, muhtemel Yuezhi-Kuşan etkisi olarak değerlendirmek mümkündür. Kuşanlar Orta Asya üzerinde hâkim olma ve ticari ilişkileri geliştirme mücadelesi verirken, Hintli ve Soğdlu unsurların kısmen onlarla birlikte hareket ettiği söylenebilir. Zira Yuezhi ile Soğdlar arasındaki yakınlığa değinen Eberhard’ın çalışmasında belirttiği üzere;

kaynaklarının belirttiğine göre Hiung-nu’lar (Hunlar) II. yüzyılın sonunda Sonraki Han Hanedanlığının yıkılması döneminde önemli bir rol oynamışlardır. Böylece Harmatta, Eski Mektup II üzerindeki uzun çalışmaları sonrasında bu mektupları sadece MS 196-197 yılına tarihlendirmekle kalmadığını, Çin ile batı arasındaki ticaret hakkında da önemli bilgiler elde ettiğini belirtmektedir (Harmatta, 1979: 157-159).

Çinliler, “Soğd ülkesinin Yüceci halkları ile Hind halkları arasındaki en büyük benzerliği, her ikisinin de askerlik ve diğer bakımlardan zayıf, fakat buna karşı iyi tüccar olmalarında bulurlar. Mamefiş bu bemen tek benzer cihettir.” (Eberhard, 1942: 178). Soğdlu ve Hintli tüccarların kesiştiği başka alanlar da vardır. İpek Yolu tarihi ve Soğdların ticari kolonileri bakımından Kansu bölgesinin önemli bir yer olduğu bilinmektedir.

Kansu bölgesinin merkezindeki Liang-chou gibi şehirler oldukça kozmopolit yerler olmuştur. Çinliler, Soğdlular ve Hintliler de burada bulunmuşlardır (Vaissiere, 2005: 136). İpek Yolu rotaları üzerinde oluşan Soğd ve Hint kolonilerinin gelişimi bakımından, zamanla Soğdlar çok daha aktif hale gelmiş ve Hintlilerin pek çoğu yerel nüfus tarafından asimile edilmiştir (Frye, 1998: 156).

II. Mektuptaki Yer Bilgileri ve Kansu’daki Soğd Ticareti

Soğd Eski Mektupları Doğu Türkistan ve Çin sınırlarındaki ticari faaliyetler hakkında önemli ipuçları barındırmaktadırlar.

Mektup içindeki bilgilere, verilen kent isimlerine odaklanan Henning’e göre; burada bahsedilen Thurwan: Dunhuang’dır. Şehirlerden birinin de önem olarak Dunhuang’a yakın olduğu anlaşılmaktadır. Zira Mektuplarda, Soğdlu tüccarlarla ilgili olarak değişik zamanlardan ve farklı mekânlardan bahsedilmektedir. Mesela Kc’n, Kc’n gibi ifadelerle değinen Reichelt, buranın Turfan vahesindeki Kao-ch’ang olabileceğini düşünmektedir (Henning, 1948: 609-610) Helfen’e göre de Eski Soğd Mektuplarında Kao-ch’ang’ın, Kc’an okunuşu K.Chân olarak gözükmektedir (Helfen, 1945: 76). Zamanla daha da gelişecek olan İpek Yolu ticareti ve Doğu Türkistan’daki Soğd kolonileri bakımından en önemli merkezlerden birinin Kao-ch’ang olacağını belirtmek gerekir. Üstelik burası, Kansu bölgesi ile yakın ilişki içerisinde olan bir yerdir.

Henning’e göre ise; Mektup V’de, Kc’n olarak ifade edilen yerin büyük bir ticaret merkezi olduğu anlaşılmaktadır. Mektuplar, bahsedilen bu yerin Dunhuang’ın doğusunda konumlanmış olmasına işaret etmektedir. Bu nedenle, burası Çin başkentlerine uzanan büyük ticari rota üzerindeki bir yer olmalıdır (Henning, 1948, s. 609-610). Bu durum, o dönem Çin’deki Soğd ticari ağının Kansu merkezli şekillendiğini düşündürmektedir. Dolayısıyla Mektup II, Kansu ile Semerkant arasındaki rotalarda ticari bağın varlığını gösterdiği gibi, Kansu bölgesinin farklı noktalarında ve Luo-yang gibi önemli merkezlerde bulunan Soğdlu tacirlerin örgütlü davrandığını göstermektedir.

Soğd Eski Mektupları No: V

Mektuplardaki kayıtlardan, bir tanesinin Guzang’da yazıldığı anlaşılmaktadır (Xinjiang, 2013: 63) Bu kişi ise Mektup V’in yazarıdır (Grenet vd., 1998: 102). Bu mektupla ilgili metinlerde şu ifadeler bulunmaktadır:

“Soylu Lord, Tüccarların şefi Aspandbat....(gönderildi) sizin hizmetçiniz tarafından (Fri-kehwatan) İçeride (Çinde) daha kötü, iyi değil (haberler) gün (by) gün ve

Yalnız başıma kaldım ve seyre diyorum, Burada Guzang da kaldım ve oraya buraya gidemiyorum, ve hiçbir karavan buradan ayrılmıyor.....

Ghâwtus, Guzang’dan ayrıldığı zaman ben de ondan sonra gittim ve Dunhuang’a geldim. Fakat burada sapmam, çıkmam engellendi dışına (Çin) ... Ghawtus görüldü (bulsaydı) bızlı rota, o zaman ben dışarıdakileri “siyah” ları getirebilirdim. Çok sayıda Soğdlu ayrılmak için hazır (fakat) onlar ayrılmıyorlar, Ghawtus gitti dağ sayesinde. Ben Dunhuang’da kalırdım, fakat onlar (yerleşik Soğdlar) muhtaç idi. Ben ise sadakatimize bağlı hizmet ediyorum....Guzang da.....Hizmetçiniz Fri-kehwatan tarafından gönderildi. Bu mektup Guzang da yazıldı, üçüncü ayın on üçünde” (Grenet vd, 1998: 93).

V. Mektupla İlgili Hususlardaki Değerlendirmeler

Mektup V içerisindeki ifadeler çok net olmasa da IV. yüzyıl başında diasporadaki Soğd toplumunun; iktisadi, sosyal ve dinî örgütlenmesi hakkında önemli ipuçları barındırmaktadır.

Bu mektuptan anlaşıldığına göre; Dunhuang’dakiler, Ghawtus’a, Batıya gitmeleri yolunda kolay bir rota bulabileceğine inanmışlar ve ona güvenmişlerdi. Burada Ghawtus çok sayıda Soğdlu gruba eşlik ediyordu ve bu Soğdlulara “Siyahlar” denmekte idi. “Siyahlar” ifadesi belki bir klan ismi olabilirdi fakat daha önce Soğd toplumu

arasında bu şekilde bir ifade bulunmamıştı. Bu tanım bahse konu kişileri küçümseyen bir lakap da olabilirdi. Bu hipotezi doğrulayacak biçimde İran dünyasında, Çin’de ve Tibet’te, siyah renk genel olarak köylü ve düşük insanları niteleyen bir tanımlama olmuştur (Grenet vd., 1998: 100).

Yine buradaki “Siyahlar” ifadesi Soğdluların çiftçi kolonileri de olabilirdi. Ayrıca bahsedilen ekonomik zorluklar Dunhuang bölgesine özel olabildiği gibi, genel olarak Çin yönetimi altında kötü durumda bulunan insanların batı yönüne doğru, Loulan (Kiroren) veya Hotan’a belki de Sogdiana’ya doğru gitmeleri de mümkündü. Zira daha sonraki dönemlere ait dokümanlardan öğrendiğimize göre, Soğdlu köylüler kolektif biçimde buldukları toprakları terk etmişlerdi. Mektuplarda bahsedilen olaylarda ise; “Siyahlar” Fri-khwatâv’ ismindeki kişiyi kendilerine kervan lideri olarak kiralamaya niyetli idiler fakat bu niyetleri başarısızlıkla sonuçlandı. Bu durum Ghawtus’un ayrılmasına ve ihanetine bağlandı. Zira Ghawtus onları kaynak bırakmaksızın terk etmişti (Grenet vd., 1998: 100).

V. Mektupta Ticari ve Sosyal-Dinî Bir Değer Olarak Sarthavaha

V. Mektuptaki ifadeler içinde en ilgi çekici olanlardan biri, mektubun gönderildiği kişinin ünvanında gizlidir. Burada Aspandhat’ı tanımlarken kullanılan ve “tüccarların şefi” anlamında olduğu değerlendirilen “s’rtp’w” ve onun kökenini oluşturduğu değerlendirilen “sarthavaha” kelimesi önemlidir. Dien’e göre; kelime olarak Sârthavaha, görünüşe göre Hindistan’dan geçerek Merkezi Asya’ya gelmiştir. Burada Orta Parthian’da s’rtw, srtw’ şeklinde, Khotanese de E sâtāvāya, Agnean sârthavâhe ve Uygurca da sarthavahi ve s’rtp’w şeklinde görülmüştür (Dien, 1962: 337-338).

Görünüşe göre Soğdcada bu kelime sârtpâw (s’rtp’w) olarak adapte edilmiştir. Bu adaptasyon, muhtemelen Baktria aracılığı ile gerçekleşmiştir. Soğd Eski Mektupları V’de geçen; “Soylu lord, s’rtp’w Aspandhat”, ifadesindeki tarif, köken olarak Sanskritçe; sârthavâha yani “kervan lideri” demektir (Grenet vd., 1998: 98). Kelimedeki ilk unsur olan, “sârtha”, ilginç bir geçmişe sahiptir. Bu kelime erken dönemde Merkezi Asya’da kullanılmaya başlanmış ve Soğd Eski Mektupları içerisinde bulunan bu kelimeyi Henning; s’rth olarak “kervan, karavan” şeklinde transkribe etmiştir (Dien, 1962: 337-338).

Sarthava’nın bahsedilen başlıca anlamı yani “kervan lideri” yanında, Sankritçe sârthavâha; özellikle de şehirlerde “loncaların şefi” anlamında bir ünvan olarak da kullanılmıştır (Grenet vd., 1998: 98). Sârtpâw (s’rtp’w) görülen bu anlam belirsizliği, Çince sabao’da da bulunmaktadır. (Erken Orta Çağ Çincesinde sat paw olarak geçer) Bu kelime kesinlikle Soğdca s’rtp’w’den transkribedir. Bu kelime de iki anlamda birden kullanılmaktadır. Birincisi kervan tüccarlarının varış yeri olarak (bu nedenle adı “sabao hui” “karavanlar nehri” burası Çin kaynağı Sui shu da Zereşan olarak gösterilmektedir.) ve Kuzey Qi, Sui Hanedanlıkları döneminde Çin’de yaşayan Soğd topluluklarının yönetici - lideri anlamlarına gelmektedir. Kitabeler Çin’de her iki anlamda da kullanıldığını göstermektedir (Grenet vd., 1998: 98). Zira Çin’deki Soğd yerleşimleri, özellikle de Turfan ve Dunhuang’da bulunanlar, Çin Hanedanlığınca aday gösterilen yöneticiler tarafından idare edilirdi. Soğdlu yöneticiye de “sabao” denirdi. Bu kelime, Soğdca “rtp” kelimesi ile aynıdır ve bir karavan lideri anlamına gelir (Kuzakçı, 2022: 55).

Soğdların Mektupları V’de, bu ünvan yani “Sabao” mektubun gideceği adres olarak gösterilmiştir. Eski Mektuplar dikkate alındığında Aspandhat bu ünvana sahip tek kişi olarak görülür. Böylece onun ünvanının yüksek değerinin ipuçları da görülmektedir. Yine bu durum, mektubun gideceği adresin tam olarak tarif edilmesiyle ilgili bir mesele de olmalıdır. Yani mektubun aynı isimdeki başka birine gitmesini önlemek gibi bir gerekçe de var olabilir (Grenet vd., 1998: 98). Bahse konu Sabao’ların dini yönleri de değerlendirilmiştir. Rahimov’a göre; Soğdlara ait bir yerleşim yeri belli bir büyüklüğe yani 40’tan fazla haneye ulaştığında, buranın sakinleri bir Zerdüş tapınağı inşa etmekteydiler. Yine Soğdlar içlerindeki soylu ve yetkili kişiler arasından bir önder seçerlerdi. Bu kişi toplumsal yaşamın düzenlenmesiyle ilgili çeşitli işlevleri yerine getirmekteydi. Ayrıca ekonomik sorunları çözer, dini ritüelleri de gerçekleştirirdi. Kaynaklarda bu kişi, önder “sabao” ünvanıyla veriliyordu (Rahimov, 2018: 7).

Bu ünvanın, Soğd toplumunun siyasi ve dinî liderini tanımlayan ruhani bir tariften, bürokratik bir değere dönüşmesi ise VI. yüzyılın ortalarında olmuştur (Kuzakçı, 2022: 55). Dolayısıyla Sarthavaha kavramının zamanla anlamsal değişimler yaşadığı açıktır. Dien çalışmasında; Henning’in MS 312-313 yıllarına tarihlendirdiği Soğd Eski Mektupları içerisinde geçmekte olan Sarthavaha, S’rtp’w kelimesinin ilk kısmını, s’rth olarak; “kervan, karavan” olarak transkribe ettiğini fakat Kutadgu Bilig (1069) ve Mahmud al-Kaşgari’de ondan “tüccar” olarak

bahsettiğini belirtir. Bu kelime göçebeler tarafından etnolojik olmaktan ziyade sosyolojik anlamda kullanılmış ve Türkçe konuşan şehir halkını tarif etmiştir (Dien, 1962: 337-338). Bu durumun, Soğdcanın ve Soğdların Türk tarihi içerisindeki yeriyle ayrıca ilgisi olmalıdır.

Mektup V ile İlgili Diğer Unsurlar: Kansu Bölgesi ve Guzang

Mektup V, Soğd ticari ağının Kansu bölgesindeki etkinliğini göstermesi bakımından da önemlidir. Mektup V’de Fri-khwataw tarafından yapıldığı ifade eden ve 10-16 da geçen yolculuk: Guzang (bugün Wuwei) dan Dunhuang’a doğru Kansu koridoru boyunca gerçekleşmekte ve 720 km sürmektedir (Grenet vd., 1998: 98). Böylece Mektup V, IV. yüzyılın başlarındaki Soğd ticareti hakkında eşsiz bilgiler vermektedir. Bu dönemde Soğdlara ait şehirlerarası ticari ağın canlı ve çok iyi kurulduğu, bunun ise ilk iki asır boyunca kademe kademe gerçekleştiği düşünülmektedir. Sonuç olarak küçük Soğdlu tüccarlar, IV. yüzyıldaki Hun işgalinin Çin’den Merkezi Asya’ya kadar alanı süpürdüğü çalkantılı ve karmaşık dönemde, buradaki varlıklarını koruyabilmişlerdir. Özellikle Guzang yani V. Mektubun da yazıldığı yer, bu çalkantılı dönem sonrasında da Çinlilerin, Soğdlu tüccarların toplumundan bahsettikleri ilk yer olacaktır (Grenet vd., 1998: 101). Guzang ticari manadaki bu gelişime daha sonra da devam edecek ve Çin’deki Soğd ticari ağının merkez üslerinden olacaktır.

Guzang: Liang-chou-fu IV. yüzyılın başlarında Sarı Nehrin batısındaki önemli bir Çin şehri idi. Burası Liang eyaleti valisi (301-314) Cheng Kuei’nin kaldığı yer idi. O zamanlar Dunhuang ve Turfan vahası da bu valiliğe bağlıydı. Üstelik Guzang pek çok Liang hanedanlığının da başkenti olmuştu. (Önceki Liang 317-376, Sonraki Liang, 386-403), Bütün Soğdlular, buradan geçerek Çin’e girerdi. Çin kaynaklarında burasının Soğdlar tarafından sık sık ziyaret edildiği de bildirilir. Pei shi’ye göre; “*Sute (= Sogd) den tüccarlar büyük sayılarda Liang bölgesinin içine girerlerdi, fakat Guzang (439) ele geçirildiğinde onların hepsi hapse atıldı. Wencheng (452-465) saltanat devresinin başında Sute kralı elçi göndererek onların fidyesini sordu, bu fidye bakanlar tarafından verildi.*” (Henning, 1948: 609-610).

Yine Mektup V, Çin sınırlarında yerleşen Soğdların IV. yüzyılın başlarında belki de gündün güne bilgi değişimi yaptıklarını göstermektedir. Mektup V, eğer Aspadhat Loulan’da (Kiroren) yaşıyor ise yaklaşık olarak 1400 km’lik bir alanı kapsamaktadır çünkü Guzang ile Loulan arası 1400 km’dir. Mektup II ise bunun üç katıdır. Guzang ile Semerkant arasındadır ve neredeyse 3700 km ye işaret eder (Grenet vd., 1998: 101).

Mektuplarda Geçen Sosyal ve Dinî Hayata Dair Unsurlar

Soğd Eski Mektuplarında; Budizm ve Manihaizm hakkında atıf yapılmamışken, eski İran inancının unsurları ve özellikle Tanrıça Nanai hakkındaki izlerin varlığı dikkat çekicidir (Henning, 1948: 602-604). Soğd Eski Mektuplarında dikkat çeken hususlardan biri de burada bahsi geçen Soğdların isimleridir. Özellikle Tanrıça Nana ile ilgili isimlerin varlığı belirgindir. Örneğin II. Mektubun yazarı “Nanai-vandak”dır (Grenet vd., 1998: 103). Bu Mektup, Semerkant’a yollanmak üzere hizmetli Nanai-vandak tarafından Nanai-thavar ve oğlu Varzakk’a yazılmıştır (Özdemir, 2019: 71). I. Mektup Mewnai tarafından yazdırılmış (Dunhuang’dan) ve annesi Catis’e gönderilmişken, III. Mektup ise Mewnai’nin kocası “Nanai-dhat”a gönderilmiştir (Livshits, 2009: 290-291). Dolayısıyla Mektuplardan anlaşıldığına göre Nana ile ilgili isimler bu dönem Soğdlar arasında yaygın biçimde kullanılmaktadır.

Nana ve Nanaeophorous’un ismi farklı Soğd kaynaklarında ve paralarında da geçmektedir. Bu da İslam öncesi Soğd panteonunda bu tanrının önemini göstermektedir (Azarpay, 1976: 539).

Mezopotamyalı Nana Kültünün, Yuezhiler (Kuşanlar) Arasında Yayılımı.

Esasen Mezopotamya bölgesine dair olduğu bilinen Nana kültü zamanla yayılım göstermiştir.⁴ Sümer-Akkadca ilahilerinde bu tanrının dinsel görünüşleri bulunmaktadır. Bu tanrının, ruhani egemenliklerini yansıtan imajları

⁴ Nana veya Nanaia kültü hakkında, Mezopotamya kaynaklarının görüntüsüne göre o bağdaştırıcı bir kült idi. III. Hanedanlıkta Ur da, Tanrı İnanna ve İştâr’ın niteliklerinin karışımı biçiminde idi. Eski Babil ilahilerinde Nana’nın babası An’dır. Bu da onun pozisyonunun üstün tanrılar arasına yükseldiği anlamına gelir. Bunu onaylayan temsillerle sembolize edilmiştir. Sümer-Akkadca ilahilerinde farklı tanrıça isimleri altında da tarif edilmiştir. Geç Asur dönemine ait ilahilerde Nana simgeleri; İştâr olarak, ay tanrısı Sin’in kızı ve Güneş tanrısı Şamas’ın kızkardeşi gibi görülmüştür. Helenistik dönemde Nana, Mezopotamya da Grek Artemis ile kaynaştırılmıştır. Artemis-Nana

yüzyıllar boyunca da devam etmiştir (Azarpay, 1976: 536). Nana kültü Sümerliler vasıtasıyla; Akadlar, Elamlar, Aramiler, Helenistik Grekler, Mısırlılar, Suriyeliler ve pek çok İranlı grup arasında yayılmıştır. Bu alanda ona karşı derin bir saygı duyulmuştur. Merkezi Asya'daki çeşitli İran topluluğu; Baktrialılar, Soğdlular, Harezmîliler ve muhtemelen İranlı olmayan Yuezhiler de (Kuşan imparatorluğunu kurmuş) Nana'ya saygı duymuşlardı (Westenholz, 2014: 168). Zira Merkezi Asya'daki, Nana tapınımına dair ilk simge Yuezhilerin Baktria periyodunda aydınlığa çıktı (Westenholz, 2014: 188)

Yuezhiler, Kuzey Baktria'ya yerleştikleri zaman Nana'yı keşfetmiş olmalıydılar ve bu inanca göz atarak onu Kuşan Hanedanlığı'nın patron tanrısı haline getirdiler (Westenholz, 2014: 170). Böylece Nana kültü Kuşan çağında, II- IV. yüzyıl arasında Baktria'da yayıldı. Nana'nın sembolleri artık paralar üzerinde de görülmeye başlandı (Azarpay, 1976: 539). Batı Baktria'daki Yuezhi Kralı Sapadbizes'in paraları üzerinde bunu görmek mümkündür (Westenholz, 2014: 188). Esasen Kuşanlıların altın, gümüş ve bakır paraları üzerinde Kuşan kralları ve pek çok tanrı figürü yer alıyordu. Bu tanrılar arasında Sümer tanrısı Nana, Pers tanrıları Oado ve Atash, Hindu tanrıları Vasudeva ve Şiva, aynı zamanda Buda da yer almaktaydı (Xinru, 2010: 47). Kuşan hükümdarları, Kanişka ve Huviska'nın dönemindeki paralarda Nana, Artemis gibi resmedilmiş; fakat İştâr'ın birtakım fonksiyon ve niteliklerini de üzerine almıştı. Bu nedenle aslan ile bağlantılı gösterilirdi. Ayrıca o, Anahita'nın fonksiyonlarının tamamını da elinde tutabilmekteydi (Grenet, 2006: 88). Esasen İranlı olan Anahita ise en büyük nehir tanrıçası konumundaydı (Azarpay, 1976: 539).

Kuzey Afganistan'da Kuşanlarla ilgili olarak bulunan kanıtların, onların kutsalları ve tanrıları hakkında verdiği bilgilere göre; burada Nana, muhtemelen Orta Pers döneminin Anahita'sı ile eşit derecede önemli bir yer edinmiştir (Frye, 1998: 135). Kuşan döneminde Baktria bölgesinde Nana inancı, ikonografik prototip olarak Hint-İran Panteonuna ait pek çok tanrıçaya da model olmuştur (Azarpay, 1976: 539).

Sogdiana'da Nana Kültü ve İnancı

Nana tapınımının, sonunda Yakın Doğu ve İran platosuna, Baktria ve Sogdiana'ya (Ceyhun ve Seyhun arasındaki bölge) yayıldığı anlaşılmaktadır. Sogdiana'da, doğu İran dünyasının yerel tanrıları arasında bu tanrı lider rol oynamıştır. Nana kültü ve bunun temsili, görünümü burada oldukça yaygındır ve Mezopotamya tanrıları ile İran Tanrıları aynı derecede güce sahip olmuşlardır (Azarpay, 1976: 536-539).

Nana'nın düşüncesi-inancı mitlerle bağlantılıdır. Nana-İştâr bağılılığı, Avesta'daki Ananahita (İran ile kimliklendirilen bir Tanrıça idi) ile olan bağılılığından daha fazladır (Azarnoush ve Grenet, 2007: 160-162). Sonuçta Sogdiana'da Tanrıça Nana, lokal panteonun en önemli tanrıçası olmuştur (Marshak, 1999: 107). Soğdlar arasında ve Sogdiana bölgesinde Nana kültü çok yaygındır. Bu durum kısmen Kuşan döneminde Soğdların Baktria ve Hindistan bölgesiyle olan yakın ilişkileri ve Soğdiana bölgesindeki Kuşan etkileriyle de ilgili olabilir.

Sogdiana'da Aslan, Nana'nın hayvanı olarak düşünülmüştür (Marshak, 1999: 107). Yine buradaki dini tasvirlerde, örneğin Nana'nın görüntüleri ve aldığı biçimler gibi hususlarda Hindistan imgesel örnekleri de oldukça yaygındır. Bu hususta dört kollu tanrının, aslan tahtında oturması veya aslana biner biçimde tasvir edilmesi gibi özellikler sayılabilir. Aslan, İştâr'ın aracıdır, İştârın ise Mezopotamyalı Nana olduğu varsayılr (Azarpay, 1976: 539).

Sogdiana'da her bir tanrı bir hayvan ile ilişkilendirilmiştir. Tanrı bu hayvana biniyor biçiminde resmedilebildiği gibi, tanrının tahtı da sırtüstü yatan bu hayvana benzeyebilir veya değişik hayvanlarla da desteklenebilirdi. Her üç tür de Soğd sanatında görülmüştür. Hayvan şeklinde taht imgesi, Hindistan tanrılarının Vahana'sına (yani tanrıların kullandığı araçlara) benzer bir figür olarak düşünülebilir. Zira Soğdların diğer tanrıları da Hindistan tanrılarına eşittir. Örneğin Adbag; Shakra'ya (Indra) benzediği gibi Shakra'nın Vahanası da bir fil idi. Bu konuda mukayese edilecek pek çok örnek Soğdca Budist metinlere de yansımıştır. Soğd kenti olan Pencikentte tanrı Veshparkar, Mahadeva (Shiva) ile özdeşleştirilmiştir. Bu tanrılar Sogdiana'da, yerel olan fakat Budist olmayan ikonografiden etkilenmiştir (Marshak ve Rospapova, 1994: 197-198).

Bu durum Soğdlardaki Nana kültü ile Hint kültürü arasındaki muhtemel temas ve ilişkiyi de göstermektedir. Zira Soğdlar ticari tarihlerinin bir bölümünde Hindistan'la ilişki kurmuş ve Hint kültür unsurlarıyla Hindistan dışında da bir arada yaşama imkânı bulmuşlardır. Dolayısıyla Nana kültü, Mezopotamya ve kısmen Hint kültürünün

tapınağı Roma zamanında Duro-europos şehrinin ortasına dikilmiştir. Burada adanan kitabede Nana, şehrin baş tanrıçası olarak gösterilmiştir (Azarpay, 1976: 536).

Soğdlar üzerindeki etkilerini yansıtıyor olmalıdır. Soğd Eski Mektuplarında Nana'dan türetilmiş isimler, bu kullanımın Kuşan dönemi ve sonrasında da bağlantılı olabileceğini düşündürmektedir.

Soğdca “Nanaeophorous” isimler; örneğin “nnybntk” = “Nana'nın kölesi” anlamındadır ve Yukarı İndus vadisindeki 30'dan fazla yazıtta bulunmuştur. Bu da onun toplumda ne kadar saygın bir yer kazandığını göstermektedir (Zarshenas, 2011: 298). Bölgede Shatial sitesinde (Chilas'dan 30 mil (50 km) akıntı yönünde aşağıda) Soğdca yazıtlar bulunmuştur. Burada kullanılan dil Semerkantlı yerlilerin kullandığı dildir. Bu yazıtlardan biri okunduğunda “*Ben Nanai-Vandak, Narisafın oğlu, buraya onuncu günde geldim ve neşe, lütf altında ..*” denmektedir (Hansen, 2012: 31).

Tanrıça Nana'ya dair benzer imajların, VII. yüzyılda Harezmi bölgesine ait gümüş kap kacaklarda görülmesi, Nana kültürünün, erken orta çağda Sogdiana'da ne kadar yaygın olduğunu göstermektedir. Bu Nana formları, Hindistan biçimsel modellerinden etkilenmiş ve Mezopotamyalı Nana, diğer güçlü İran tanrıları üzerinde hâkim bir rol elde edebilmiştir. Nana kültürünün yerel İran tanrılarıyla kombinasyon oluşturduğu söylenebilir fakat İranlıların resimsel modelleri kayıpkın, Mezopotamyalı Nana ikonografileri Hindistanlı ve Merkezi Asyalı ikonografilerle dönüştürülmüştür (Azarpay, 1976: 539-540).

Sonuç ve Öneriler

MS 311-314 yılları arasında yazıldığı değerlendirilen Soğd Eski Mektupları, gerek Soğdlar, gerekse İpek Yolu'nun gelişimi konusunda olduğu gibi, Çin ve de Türk tarihi açısından da önemli bilgiler barındırmaktadır. Soğdların bu dönemde Çin'in giriş kapısı sayılan Kansu bölgesinde ticari kolonileri olduğu ve başkent Luo-yang ile Dunhuang arasında ticari faaliyetler icra ettikleri anlaşılmaktadır. Yine bu ticari ağın Doğu Türkistan üzerinden geçerek Soğdların anavatanı olan Sogdiana bölgesine ve hatta Baktria sahasına da ulaştığı görülmektedir. Çin'de yaşayan Soğd bireylerin, ticari veya insani gerekçelerle, akrabalarıyla ya da patronları ile iletişim kurdukları ve Semerkant'a kadar uzanan bir posta sisteminin var olduğu anlaşılmaktadır. Eski Mektuplar; o dönemki ticari ilişkiler, kullanılan ürün çeşitleri, ticari kolonilerde yaşayan Soğdların aile hayatı ve sayısı, akrabalık ilişkileri, siyasi ve dini hayatına dair de ipuçları barındırmaktadır. Mektuplarda bahsedilen siyasi-askeri hadiseler ise Soğd ve Çin tarihi bakımından, Hunların (Türklerin) etkisini göstermektedir.

Mektuplarda bahsedilen; Sarthavaha, Nana gibi sosyal, siyasi ve dini nitelikteki isimler ve ifadeler, Soğd kültürel hayatındaki muhtemel Yuezhi, Hint- Baktria etkisini de göstermektedir. Bu durumun özellikle Kuşan çağında geliştirilen İpek Yolu ticari ağının muhtemelen Soğd ve Hintlileri bir araya getiren uygun koşullarıyla ilgili olabileceği kanısına varılmıştır. Farklı coğrafyalarda Soğd kolonilerinin görülmeye başlanması, onlar açısından İpek Yolu üzerindeki lokasyonlarda örgütlü hayatın gerekliliğiyle açıklanabilir. Soğd Eski Mektupları, onların oluşturduğu tüccar örgütlenmelerinin, Çin'de ve özellikle Kansu bölgesinin muhtelif yerlerinde kurdukları ticari koloniler ve geliştirdikleri İpek Yolu ticareti hakkında bilgi veren çok önemli metinlerdir. Metinler üzerinde ifade edilen farklı görüşler ve değerlendirmeler, bu konuda daha çok çalışma yapılması gerektiğini göstermektedir.

Soğd tarihi konusundaki çalışmalar Türk tarihi bakımından da anlamlıdır. Soğd tüccarların İpek Yolu üzerindeki ticari faaliyetleri, uzun zaman boyunca bu yolların hâkimi olan çeşitli Türk topluluklarının tarihini anlamamıza yardım etmektedir. Bu nedenle Soğd koloni topluluklarının İpek Yolu rotaları üzerinde 5 ve 6. yüzyılda devam eden gelişimleri de ayrıca incelenmelidir.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazar, bu makalenin araştırma, yazarlık ve/veya yayın süreci ile ilgili herhangi bir potansiyel çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Mali Destek/ Funding

Yazar bu makalenin araştırılması, yazılması ve/veya yayınlanması için herhangi bir mali destek almamıştır.

Yayın Etiği Beyanı

Çalışmada etik dışı bir husus bulunmadığını, araştırma ve yayın etiğine özenle uyulduğunu beyan ederim.

Yazar Katkı Oranı

Çalışma, tek yazarlı olarak yürütülmüş ve raporlanmıştır.

Etik Kurul İzni

“Soğd eski mektupları ve bu mektupların; ipek yolu, soğd, çin ve türk tarihi hakkında verdiği bilgiler” başlıklı çalışma kapsamında herhangi bir anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, ya da başka görüşme teknikleri kullanarak katılımcılardan veri toplamadığımı, insan ve hayvanlar üzerinde deney, vb. yapmadığımı, kişisel verilerin korunması kanununu ihlal etmediğimi, sorumlu yazar olarak bu belgenin doldurulması noktasında diğer yazarları haberdar ettiğimi bildirir; Bu çalışmanın etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalardan olduğunu sorumlu yazar olarak beyan ederim.

Kaynakça

- Azarnoush, S., & Grenet, F. (2007). Where the Sogdian Magi. *Bulletin of the Asia Institute*, S. 21, 159-177.
- Azarpay, G.(1976). Nana, the Sumeru-Akkadian goddess of transoxiana. *Journal of the American Oriental Society*, 96 (4), 536-542.
- Cosmo, Nicola D. (2009). Han frontiers; toward an integrated view. *Journal of The American Oriental Society*, 129 (2), 199-214.
- Dale, S. F. (2009). Silk Road, cotton road or...Indo-Chinese trade in pre-european times. *Modern Asian Studies*, 43 (1), 79-88.
- Vaissiere, E. (2005). *Sogdian Traders*. (Çev. James Ward, ed. Denis Sinor, Nicola Di Cosmo). Leiden-Boston.
- Dien, A. E. (1962). The Sa-pao problem re-examined. *Journal of The American Oriental Society*, 82 (3), 335-346.
- Eberhard, W. (1942). Çin kaynaklarına göre orta ve garbi Asya halklarının tarihi. *İÜ Türkiyat Mecmuası*, 7, 125-191.
- Eberhard, W. (1942). *Çin toprağında ilk Hiung-nu banedanının hükümdarları, Liu Yüan ve Liu Ts'ung'un Biyografileri*. (Çev. Şükrü Akkaya). Uzluk Yayınevi.
- Eberhard, W. (2007). *Çin tarihi*. TTK Yayınları.
- Frye, R. N.(1998). *Heritage of Central Asia, from antiquity to the Turkish expansion*, Princeton Series on The Middle East. (Ed. Bernard Lewis, Heath W. Lowry, Markus Wieners). Princeton.
- Golden, P. (2002). *Türk halkları tarihine giriş*. (Çev. Osman Karatay). Karam Yayınları.
- Grenet, F. (2006). Iranian gods in hindu garb: The Zoroastrian pantheon of the bactrians and sogdians second-eight centuries. *Bulletin of the Asia Institute*, 20, 87-99.
- Grenet, F., & Sims- Williams, N., Vaissiere, E. (1998). The Sogdian ancient letter V. *Bulletin of The Asia Enstitute*, 12, 91-104.
- Harmatta, J. (1979). Sogdian sources for the history of pre islamic central Asia. *Prolegomena To The Sources On The History Of Pre-Islamic Central Asia*, ed. J. Harmatta, Budapest, ss. 153-165.
- Hansen, V. (2012). *Silk Road*. Oxford University Press.
- Henning, W.B. (1948). The date of the Sogdian ancient letters. *Bulletin of Scholl of Oriental and African Studies*, 12 (4), 601-615.
- Helfen, O. M. (1945). The Yüeh-chih problem re-examined. *Journal of The American Oriental Society*, 65 (2), 71-81.
- Honey, D. B. (1990). Linage as legitimation in the rise of Liu Yüan and Shih Le. *Journal of the American Oriental Society*, 110 (4).
- Kara, G. (2015). Hunlar tarafından kurulan Önceki Zhao veya Han Zhao Devleti hükümdarlarının biyografileri. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 216, 19-36.
- Kuzakçı, B. (2022). *Soğd Türk İlişkileri (V-VIII. Yüzyıllar)*. [Doktora Tezi, Yeditepe Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.

- Livshits, V. (2008). The Sogdian “Ancient Letters” (I,III). *Iran- The Caucasus*, 12 (2), 289-293.
- Marshak, B. I. (1999). A Sogdian silver bowl in the freer gallery of art. *Asia Orientalis*, 29, 101-110.
- Marshak, B.I., & Raspapova, V.I. (1994). Worshipers from the northern shrine of temple II, Panjikent. *Bulletin of the Asia Institute*, 8, 187-207.
- Onat, Ayşe. (2012). *Çin Kaynaklarında Türkler Han Hanedanı Taribinde “Batı Bölgeleri”*. TTK Yayınları.
- Ögel, B. (2015). *Büyük Hun imparatorluğu tarihi*. C. 2, TTK Yayınları.
- Özdemir, G. (2019). *Türk Soğd ilişkileri*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Trakya Üniversitesi.
- Rahimov, N. T. (2018). Sogdiyskiye Staryye Pis'ma Kak Istochnik po İzüçaniyu Sogdiyskoy Kolonizatsii. *Uçenyje Zapiski*, 56, (3).
- Skaff, J. K. (2003). The Sogdian trade diaspora in east turkestan during the seventh and eighth centuries. *Journal of The Economic and Social History of The Orient*, 46 (4), 475-524.
- Xinjiang, R. (2013). *Eighteen Lectures On Dunhuang*, Brill-Leiden.
- Xinru, L. (2010). *The Silk Road in World History*, New York.
- Xinru L. (2011). A Silk Road Legacy: The Spread of Buddhism and İslam, *Journal of World History*, (22), 55-81.
- Walter, M. N. (2006). Sogdians and Buddhism. *Sino-Platonic Papers*, ed. Victor H. Mair, Pennsylvania, 1-89.
- Westenholz, J. G. (2014). Trading the symbols of the goddess Nanaya. *Religions and Trade*, ed. Peter Wick, Volker Rabens, Leiden, 167-198.
- Williams, U. S. (2001). The Silk Road: trade, travel, war and faith. *Bulletin of the Asia Institute*, 15, 63-170.
- Zarshenas, Z. (2011). Woman in some sogdian writings. *Central Asiatic Journal*, 55 (2), 294-302.

EXTENDED SUMMARY

This study aims to evaluate the status of trade colonies formed by the Sogdians, one of the most important elements of the Silk Road trade, in the 4th century and the content of their "Ancient Letters". Sogdians generally lived between the Syr-Darya and Amu-Darya rivers. It is known that they were engaged in agriculture and trade due to the characteristics of the geography they lived in. It is known that the Sogdians had a developed culture in agricultural activities, but the geographical location of their region and the presence of suitable conditions for trade allowed the Sogdians to emerge as merchants. Particularly, the events that developed in the second century BC and the migration of the Yuezhi, known to have lived in the Gansu region, to the Sogdiana and Bactria regions due to Hun pressure, led to significant developments in this part of the Turkestan area. The Kushan state, which the Yuezhi communities later established in the Bactria region, contributed to the development of trade in the region for several centuries, and therefore, the Sogdians must have been affected by this as well. During the Kushan period (1st century BC to 3rd century AD), when they were active on trade routes to the south reaching India as well as on East-West trade routes, trade routes developed and merchant communities moved along these routes. The collapse of the Han Dynasty in China in the 3rd century AD, the significant loss of power and eventual fall of the Kushan state, which dominated the Bactria-India region, also had some effects on trade routes. Particularly, the beginning of the decline of the Kushan state's influence on the Silk Road allowed the Sogdians, inhabitants of the Sogdiana region, to become more active and visible on trade routes.

They made long and difficult journeys to trade and reached different geographies. It is known that Sogdians went outside their homeland, the Sogdiana region, and established commercial colonies. It was understood that they communicated between these colonies and their homeland by postal service. The Ancient Letters of the Sogdians are also related to this. The interpretation and content of the "Ancient Letters" found by Aurel Stein near Dunhuang in the Gansu region in 1907 is an issue that has not yet been fully resolved and there is no consensus in this regard. Although there are disagreements about the date of writing of the letters, it is widely believed that they belong to the years between 311-314 AD. The names mentioned in the letters, the identity of the authors, the numbers given about the Sogdian human population living in China, and the products mentioned concerning trade are extremely important for both the Sogdian and the Silk Road history. The Letters clearly show the presence of Sogdians in China's border region and cities for trade. Thus, the Letters contain important information about the commercial development of the Sogdians on the Silk Road. In addition, the "Ancient Letters" contain information about the political and military events that took place at that time. It is understood that one of the letters mentions the Turks. The events described in the II Letter point to the capture of Chinese capitals by the Huns. II Letter is important not only in terms of the subjects it mentions but also in terms of the dating of the letters. Therefore, the "Ancient Letters" include significant clues regarding the early 4th-century Turkish and Chinese history. When the letters are evaluated, it is seen that the influence of the Kushan era in the past and the developments it provided have a role in the relationship of the Sogdians living outside their homeland, that is, in the "Diaspora", with the Indian culture and Indians and their development in the Silk Road trade. As it is known, the Kushans were active in South-North trade as well as in East-West Trade. They established and developed commercial relations with the important states of their period. This situation contributed to the development of the Kushans not only economically but also culturally. Under the role of Kushans, the Sogdians were also affected by this process. It is possible to see the effect of this in different areas. Therefore, it can be stated that the commercial colonies of the Sogdians developed during and after the Kushan period. In the names and concepts used among the Sogdians, the use of words of Indian or Bactrian origin and the influence of the Goddess Nana seen in religious and social life can also be interpreted in connection with this past. The Cult of Nana was a powerful cult, not only in Bactria but also in the Sogdiana region. Traces of this belief are also clearly seen in the Ancient Letters. Letters allow us to evaluate the economic and cultural development of the Silk Road. The matters mentioned in the Sogdian Letters, the concepts and names used, provide clues for evaluating the possible effects of the political, commercial, and cultural contacts that the Sogdians had established up to the beginning of the 4th century AD. The letters also contain information about the Sogdians' relationship with Turkic communities. In particular, the letters express the Hun migrations towards China that began during the existence of the Asian Hun State, their activity in the Gansu region, and the activities of the Chao (Han) State founded by Li Yuan, who was of Hun descent and captured the Chinese capitals at the beginning of the 4th century AD. Thus Ancient Letters contain important information not only for Sogdian history but also for Turkish and Chinese history.